

Atlas van de Nederlandse Flora – deel 2

door M. Driessen

Nadat in 1980 het eerste deel van de Atlas van de Nederlandse Flora uitkwam is nu – aanzienlijk later dan de bedoeling was – ook het tweede deel van dit groots opgezette project gereed gekomen. Het is te hopen dat het nog uit te brengen derde en laatste deel van dit Atlasproject niet zo lang op zich zal laten wachten, doch de vooruitzichten zijn wat dit betreft niet zó gunstig dat het derde deel zeer binnenkort zal kunnen verschijnen.

In het eerste deel van de Atlas worden de verspreidingskaartjes gegeven van 332 plantesoorten die in Nederland uitgestorven of zeer zeldzaam zijn, dat wil zeggen vaatplanten met een uurhokfrequentie (UFK) van 0 t/m 2. In het juist verschenen deel twee worden de verspreidingskaartjes gegeven van de zeldzame en vrij zeldzame plantesoorten (UFK 3 en 4) en in deel 3 zullen de overige plantesoorten worden behandeld.

De verspreidingskaartjes (zie figuur 1)

De in de Atlas van de Nederlandse Flora opgenomen verspreidingskaartjes geven informatie over het voorkomen van de desbetreffende plant in Nederland, zowel hoe de situatie was vóór 1950 en tegelijk hoe de situatie sinds 1950 is. De Atlaskaarten geven dus een beeld van twee perioden namelijk vóór en na 1950. De grijze (in de Atlas groene) blokjes geven aan dat in dat uurhok de plant na 1950 is aangetroffen. Het sterretje geeft aan dat de plant in de periode vóór 1950 werd aangetroffen in het betreffende hok. De gegevens die op de verspreidingskaartjes zijn weergegeven zijn gebaseerd op (IVON) plantekaartjes die op het Rijksherbarium te Leiden aanwezig zijn. Er zijn daar twee series kaartjes aanwezig: die met gegevens van vóór 1950 en die met gegevens sinds 1950; in beide

gevallen zijn deze voornamelijk gebaseerd op veldwaarnemingen. Daar vaak is gebleken dat deze IVON-kaartjes niet altijd een volledig beeld van de verspreiding van een plantesoort geven, zijn deze kaartjes aangevuld met gegevens uit de Nederlandse herbaria en literatuur. Met de zodoende beschikbaar gekomen informatie is de bij elk verspreidingskaartje behorende tekst samengesteld, met een samenvatting in het Engels (zie figuur 1). Ook wordt in de begeleidende tekst steeds melding gemaakt van de oudste vondst in Nederland van de desbetreffende plantesoort en tevens wordt de verandering besproken, die uit de gegevens van vóór en sinds 1950 valt af te lezen. Zo mogelijk wordt de oorzaak van die verandering vermeld.

De cijfers onder de Nederlandse plantennaam

Wat betekent 0090? (zie figuur 1) Iedere plant heeft een 4-cijferig codenummer dat gekoppeld is aan een bepaalde taxonomische definitie van het betreffende taxon en niet aan bijvoorbeeld de nomenclatuur ervan. Deze codenummers corresponderen met die van de Standaardlijst 1983 en met die van de Flora van Nederland (1983). (zie figuur 2) Als de wetenschappelijke of Nederlandse plantennaam verandert (zoals in 1983 bij 150 plantesoorten is gebeurd) dan blijft het codenummer toch gelijk.

Wat betekent 8c? (zie figuur 1) Deze code heeft betrekking op de oecologische groep waarin de desbetreffende soort is geplaatst. De omschrijving van de oecologische groepen en de achtergronden van deze indeling worden beschreven in Arnolds & Van der Maarel (1979) en Driessen & Arnolds. Voor de pijpbloem oecologische groep 8c: planten van kalkrijke zomen.

Wat betekent 43? (zie figuur 1) Als maat voor het voorkomen van een plantesoort in Nederland kan gebruik worden gemaakt van de zogenaamde uurhokfrequentieklassen (UFK). Deze UFK's zijn als volgt tot stand gekomen. Men heeft Nederland verdeeld in 1677 vakken van 5×5 km zoals de figuur laat zien.

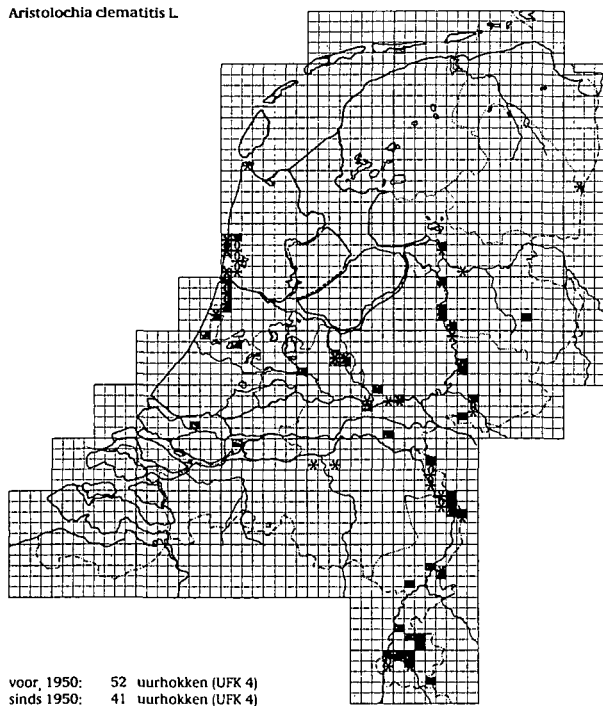
Deze vakken worden uurhokken genoemd, omdat men in één uur één zijde van een hok te voet kan afleggen. Of een soort één keer of vele keren in een uurhok wordt aangetroffen is hierbij niet van belang. Aan de hand van de uurhokfrequenties heeft men een indeling gemaakt in 9 klassen: de zogenaamde uurhokfrequentieklassen (UFK) met als laagste klasse 1 (uiterst zeldzaam) en als hoogste klasse 9 (zeer algemeen) (Van der Maarel, 1971). Het getal 43 geeft nu de twee UFK's van de pijpbloem en wel de UFK anno 1930 (4, zeldzaam) als de UFK anno 1980 (3, zeer zeldzaam).

Opmerkingen

Opvallend is dat niet het totaal aantal plantesoorten wordt vermeld dat wordt besproken in deel 2; aangezien deel 2 veel dikker is dan deel 1 zullen het er zeker meer zijn dan de 332 planten die in deel 1 worden besproken.

Helaas hebben de bewerkers van de Atlas gemeend niet geheel de lijn te moeten volgen die in eerdere nauw verwante uitgaven werd uitgestippeld:

- Enkele taxa die niet opgenomen werden in de Standaardlijst 1983 zijn toch opgenomen in deze Atlas.
- De nomenclatuur van de planten in de Atlas is niet overal in overeenstemming met die van de nieuwe druk van de Flora van Nederland (1983).
- De UFK die gebruikt wordt in deze Atlas en zoals die links on-

voor 1950: 52 uurhokken (UFK 4)
sinds 1950: 41 uurhokken (UFK 4)

70

Figuur 1: Van een groot aantal plantesoorten zijn bovenstaande verspreidingskaartjes in de Atlas-deel 2 weergegeven. Een grijs (in de Atlas groen) gekleurd vakje betekent dat de pijpbloem in de betreffende 25 km² na 1950 werd aangetroffen. Een sterretje betekent dat de pijpbloem in het betreffende gebied vóór 1950 werd aangetroffen.

der het kaartje wordt weergegeven (zie figuur 44) is niet langer dezelfde als de UFK zoals die wordt gegeven in de Standaardlijst van de Nederlandse Flora 1983 en zoals die in het kopje wordt vermeld bij het codenummer. Soms zijn deze UFK's dan ook niet identiek zoals ook uit ons voorbeeld blijkt. De eerste (Atlas)-UFK wordt de potentiële UFK genoemd omdat hierin alle vondsten van na 1950 zijn verwerkt. De tweede (Standaardlijst-) UFK wordt de actuele UFK genoemd omdat hierbij de situatie wordt opgege-

ven anno 1980. De Atlas-kaarten geven aldus een beeld van twee perioden (namelijk vóór en na 1950), de Standaardlijst poogt een beeld te geven van twee jaren die een halve eeuw uiteen liggen: de situatie anno 1930 (eerste UFK van de code) en de situatie anno 1980 (tweede UFK van de code).

Het verbaast mij enigszins dat de redactie geen uitvoerige explicatie geeft van hun afwijkende standpunten, met name wat betreft punt b en c. Wat betreft punt c ligt het wel voor de hand dat men de gekozen methode van deel 1 van de Atlas wilde voortzetten. Toch houdt deze keuze ook wel een grote beperking in daar er sinds 1950 natuurlijk wel veel is veranderd hetgeen helaas niet blijkt uit de kaartjes van de Atlas. Men loopt in 1985 dus met deze methode in zeker opzicht steeds 35 jaar achter bij de actuele feiten en dat is ook niet gering. Vanzelfsprekend doet iedere momentopname noodzakelijkerwijze aan vele aspec-

ten van de beschrijving, van het dynamische proces dat de plantengroei is, tekort; de ene methode echter in sterkere mate dan de andere. De achteruitgang die voor veel planten na 1950 onverminderd is voortgeschreden komt op de verspreidingskaartjes van de Atlas dus niet tot uiting.

Veranderingen in het voorkomen van planten

In een uitgebreid inleidend hoofdstuk van 35 pagina's van E. Weeda worden de veranderingen in het voorkomen van planten in Nederland besproken. Het is een zeer fraai overzicht geworden van de indrukwekkende achteruitgang en de niet erg indrukwekkende vooruitgang van de diverse plantesoorten in de verschillende biotopen in Nederland. Merkwaardig vond ik dat een getalsmatige uitwerking van winst en verlies niet wordt gegeven, zelfs niet in de paragraaf met de titel winst en verlies. Het was immers heel eenvoudig geweest om te ver-

Pijpbloem

0090 8c 43 — F.E. 1 [1964], p. 74: Formerly cultivated as a medicinal herb throughout most of Europe and widely naturalized from c. 55° N. southwards; probably native in the east and south-east.

ARISTOLOCHIACEAE

Aristolochia clematidis wordt onder deze zelfde naam reeds door VORSTIUS (1633b) voor de omgeving van Leiden vermeld (zie ook OUDEMANS, 1878c, p. 74).

De pijpbloem is een standaardvoorbeeld van een verwilderd en ingeburgerd oud geneeskruid. Deze oorspronkelijk submediterrane of pontische soort is ten noorden van de Alpen nergens oorspronkelijk inheems, maar plaatselijk op grote schaal ingeburgerd (HELI-RECHINGER, 1958; WALTER-STRAKA, 1970; JALAS & SUOMINEN, 1976). Haar groeiplaatsen liggen vaak nabij kloosters, kastelen of oude hoeven; vooral in Limburg heeft zij een typisch 'dorpse' verspreiding (De Wever, 1917b, p. 3; WILLEMSE, 1918). De plant zet hier te lande zelden vrucht (De Wever, l.c.; 1935; ZONDERWIJK, 1955; DIJKSTRA, 1984), maar breidt zich onder gunstige omstandigheden — zoals lichte ruderalisering van haar omgeving — vrij snel vegetatief uit (PRELL, 1948). Op sommige vindplaatsen, zoals die bij Rhenen, is zij mogelijk door de rivieren aangevoerd. Diverse nog bestaande groeiplaatsen zijn eeuwenoud: Brederode (COMMELIN, 1683, p. 10), Wijk aan Zee (De GORTER, 1768), Bronsbergen (De GORTER, 1781a); andere zijn wel van jongere datum (Rhenen, eerste vondst in 1921).

Een zekere achteruitgang vertoont de soort vooral in Zuid-Limburg, terwijl zij in Zuid-Holland lijkt te zijn verdwenen. Uitbreiding van de bebouwing en soms actieve bestrijding van de plant zijn hiervan de voornaamste oorzaken. Bij Winterswijk komt zij vlak over de grens voor; mettertijd is zij hier ook op Nederlands gebied te verwachten (mond. meded. S.H. van den Brand, 1980).

E.J. WEEDA

Aristolochia clematidis is a classical example of an old medicinal herb which has been naturalized from many centuries. Its origin may be either submediterranean or pontic. Often it has spread from the vicinity of monasteries, castles or old farms; in some cases it may have been conveyed by rivers. Fruits are very rarely produced in the Netherlands, but in a slightly ruderalized environment it may expand rather quickly by vegetative propagation. Its disappearance in several localities has probably in most cases been caused by town or village development. Before 1950 it was recorded in 52, since 1950 in 41 hour-squares.

melden hoeveel plantesoorten, hoeveel uurhokken achteruit zijn gegaan en hoeveel plantesoorten, hoeveel uurhokken vooruit zijn gegaan. Dit gegeven zou ook nog geïllustreerd kunnen worden door vermelding van het totaal aantal vindplaatsen van alle plantesoorten zowel van vóór als van na 1950. Maar ook zonder deze getallen is het toch wel overduidelijk dat de balans erg negatief uitvalt: veel meer plantesoorten zijn gedaald in aantal vindplaatsen dan er zijn gestegen. Het is dan ook een soort grafrede geworden, maar wel een hele goede. In hoeverre de wel bekende belangstelling van de auteur van dit hoofdstuk voor begraafplaatsen hiermee te maken zou kunnen hebben is mij niet bekend (Weeda, 1984, met foto!).

Vertekening in het beeld van voor- en achteruitgang

In dit hoofdstuk wordt op een zeer heldere wijze uiteengezet om welke redenen de door de verspreidingskaartjes gesuggereerde veranderingen in het verspreidingspatroon van een soort schijnbaar kunnen zijn. Vaak moet de eerste indruk dat soorten zich uitbreiden worden gecorrigeerd. Ook wordt in dit hoofdstuk aandacht geschonken aan andere aspecten van de interpretatie van de gegevens van de Atlas. Met name wordt ingegaan op het belangrijke feit dat de veranderingen die door de kaartjes worden geregistreerd slechts de topjes van de ijsbergen weergeven.

Veranderingen op een schaal kleiner dan 25 km² zijn in de Atlas niet zichtbaar. De werkelijke verandering in het voorkomen van een soort is een product van drie veranderingen: in het aantal uurhokken waarin zij voorkomt, in het gemiddeld aantal populaties per uurhok, en in het gemiddeld aantal individuen per populatie. Een nadere uitwerking hiervan wordt gegeven. Hierdoor wordt duidelijk dat indien een heideveld van vroeger gereduceerd is tot een enkel polletje op een wegberm, dit niet in de Atlas

gegevens kan worden teruggevoerd.

Voor bepaalde planten betekenen een sterretje op een verspreidingskaartje dan ook iets geheel anders dan een grijs (groen) blokje op dezelfde plaats. Deze en andere beeldvertekeningen die inherent zijn aan het gebruik van een kaartschaal (van 25 km²) worden uitvoerig besproken in dit bijzonder geslaagde hoofdstuk.

Achteruitgang van plantesoorten

De achteruitgang van een plantesoort staat zelden op zich zelf; soorten van vergelijkbare standplaatsen zullen in vele gevallen ook een vergelijkbare achteruitgang vertonen. Daarom worden de soorten in dit hoofdstuk dan ook behandeld aan de hand van hun biotopen. Eerst worden 11 biotopen besproken die op grote schaal zijn verdwenen o.a. de niet of weinig bemeste graslanden en bepaalde waterrijke biotopen zoals venen en vochtige duinvalleien. Daarna komen 7 biotopen aan de orde die floristisch sterk zijn verarmd. De akkers vormen hiervan het meest sprekende voorbeeld.

Tenslotte wordt een aantal oorzaken voor de geregistreerde achteruitgang geanalyseerd zoals de invloed van de waterhuishouding, de landbouwmethoden en de luchtverontreiniging.

De behandeling van de achteruitgang aan de hand van 18 verschillende biotopen doet bij mij de vragen rijzen of er hierbij uitgegaan is van, hetzij de biotoop-indeling van de Standaardlijst 1983, hetzij de biotoop-indeling van Westhoff en Den Held (1969), hetzij een eigen indeling van de auteur speciaal gemaakt voor dit doel. Ik vermoed het laatste, aangezien slechts incidenteel verwezen wordt naar de andere indelingen, maar een duidelijke uitspraak hieromtrent heb ik niet aangetroffen.

Bij de bespreking van de achteruitgang van de krijthellinggraslanden

wordt uiteengezet dat de mogelijkheid van bestudering van soorten aan hun areaalgrens van groot belang is. De schrijver betoogt dat het onjuist is om kleine populaties wegens hun geringe omvang vergeleken met buitenlandse populaties als irrelevant af te doen. Het lijkt mij echter gewenst dat deze uiterst belangrijke (veronder)stelling uitvoeriger wordt beargumenteerd in een aparte paragraaf inclusief met voorbeelden. De consequenties voor het natuurbeheer van deze stelling zijn immers uitermate ingrijpend. Misschien iets voor de inleiding van deel 3 van de Atlas.

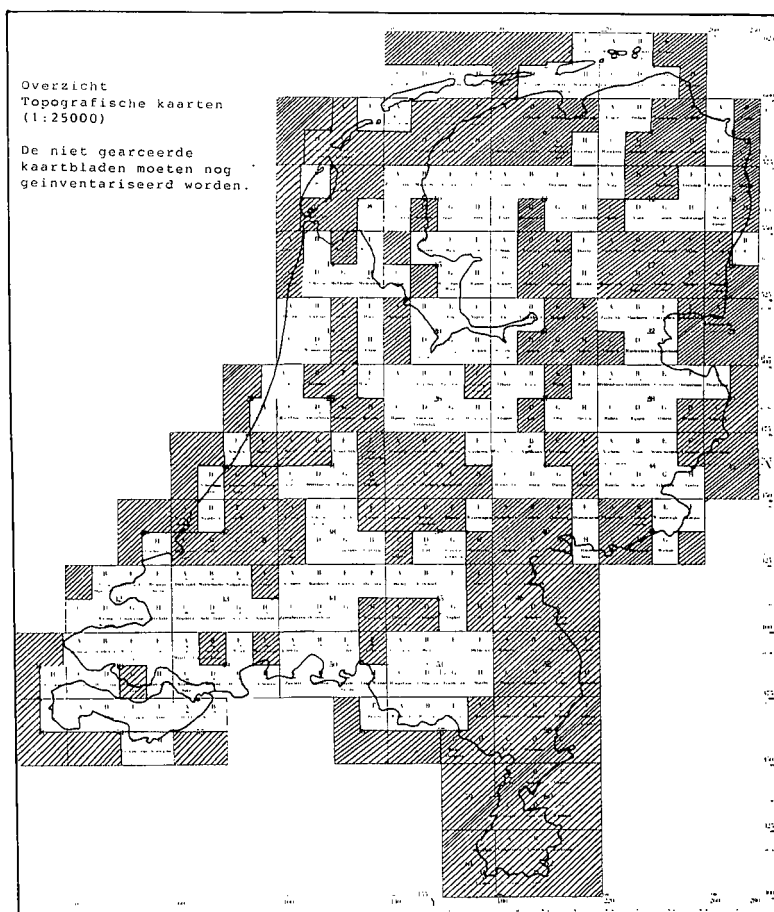
De toekomst

Evenals bij de bespreking van deel 1 van de Atlas door Van Bohemen (1980) werd gedaan wil ook ik er tenslotte voor pleiten dat voortzetting van het onderzoek naar de verspreiding van planten plaatsvindt.

Ook de KNNV-floristen kunnen hierbij een waardevolle bijdrage leveren. Ik denk hierbij bijvoorbeeld aan de diverse plantengroepen binnen de KNNV-onderafdelingen.

Een aantal van hen zou bijvoorbeeld als uitvoerbaar studieproject een uurhok kunnen inventariseren met behulp van streeplijsten, die zowel met wetenschappelijke als met Nederlandse plantennamen, verkrijgbaar zijn bij het Rijksherbarium, afdeling Nederland, Schelpenkade 6 te Leiden. De aldus verzamelde gegevens zijn op deze afdeling ook bijzonder welkom en zullen zeker gebruikt worden bij toekomstige verslagen hetzij in de vorm van een nieuwe serie Atlassen hetzij anderszins.

Atlas van de Nederlandse Flora, onder redactie van J. Mennema, A. Quené-Boterenbrood en C. Plate. deel 2 Zeldzame en vrij zeldzame planten – 360 pagina's f 95,– deel 1 Uitgestorven en zeer zeldzame planten – 226 pagina's f 69,50. Deel 1 + deel 2 samen f 125,–!

2 - *Aristolóchia* L. - Pijpbloem

Fig. 30.2 *Aristolochia clematitis*

1 Stengel rechtopstaand. Bladen rondachtig tot eirond, met hartvormige voet en vrij stompe top, kaal. Bloemen in bundels in de bladoksels. Bloemdek recht, met scheef afgeknottte, 1-lippige zoom, lichtgeel. 0,20-0,90. Mei-juni. Geof. Aan heggen en bosranden en in ruigten op kalkrijke zandgrond, soms in grote groepen. Vrij alg. in het Noordholl. deel van Duij; zeld. in F; overigens zeer zeld. P 12Ba7; 384a3. Waarsch. oorspr. verwilderd geneeskruid; bij ons weinig vrucht vormend. [D.L.N.51 (1948) 116, 135; 54 (1951) 161; 58 (1955) 247; W.Pl.1 (1970) 246 - Fr: Pyptsjet-tel] Fig. 30.2.

A. clematitis L.
Pijpbloem - 0090

Literatuur

ARNOLDS, E. & E. VAN DER MAAREL (1979). De oecologische groepen in de Standaardlijst van de Nederlandse Flora 1975. *Gorteria* 9, pag. 303-312.

BOHEMEN, H. VAN (1980). Atlas van de Nederlandse Flora. *Natura*, 77e jaargang, nr. 9, pag. 315-320.

DRIESSEN, M. & E. ARNOLDS (in voorbereiding). Floristische evaluatie van natuurgebieden. Wetenschappelijke mededeling van de KNNV.

MAAREL, E. VAN DER (1971). Florastatistiek als bijdrage tot de evaluatie van natuurgebieden. *Gorteria* 5, pag. 176-188.

MEIJDEN, R. VAN DER e.a. (1983). Standaardlijst van de Nederlandse Flora.

MEIJDEN, R. VAN DER e.a. (1983). Heukels/Van der Meijden. Flora van Nederland 20e druk, Wolters, Groningen.

WEEDA, E. J. (1984). Voorjaarsplanten. *Natura*, 81e jaargang, no. 3, pag. 63-67.

WESTHOFF, V. & A. DEN HELD (1969). Plantengemeenschappen in Nederland. Thieme, Zutphen.

Figuur 2: Tekening en begeleidende tekst uit de *Flora van Nederland* (1983).

Adres van de schrijver: